

GEORGE BILAVSCHI*

ARHEOLINGVISTICA SPAȚIULUI RURAL MEDIEVAL ROMÂNESC**

Introducere

Cunoașterea terminologiei de specialitate ar trebui să reprezinte obiectivul fundamental al oricărui demers științific. Analiza morfologiei, a semasiologiei și a semnificației noțiunilor utilizate în cadrul structurilor rurale și în agricultura arhaică românească (spațiul rural privat și colectiv, activități, munci agricole, unelte, tehnici de prelucrare agricole, animale etc.) este determinantă și inductivă. Atunci când sursele istorice nu oferă informații satisfăcătoare, înțelegerea sensurilor unor termeni specifici poate induce cercetarea spațiului rural medieval în direcția de abordare corectă și poate transmite date esențiale referitoare la aspecte de viață social-economică și culturală. Limbajul, lexicul sunt „organisme vii”¹, aflate în permanentă preschimbare, devin progresiv sisteme complexe, care evoluează morfologic și semantic într-un amplu context al contactelor, al contaminărilor și influențelor reciproce.

Arheolingvistica operează cu instrumente diferite dar interdependente, plasându-se într-un context interdisciplinar între două domenii distincte: arheologia și lingvistica. Arheolingvistica este domeniul științific care se preocupă cu investigarea lexicului arhaic, atunci când pentru obiectele desemnate avem susținere arheologică. Domeniul în care devine operabilă analiza lingvistică prezentă este spațiul rural, care reprezintă cadrul teritorial agro-pastoral și mediul administrativ-juridic, social-economic și cultural determinant pentru Evul Mediu din spațiul intra- și extra-carpatic românesc. Orice investigație ar trebui să pornească de la limbaj- termen, ar trebui stabilite noțiunile cu care operăm când evaluăm spațiul agricol și pastoral medieval românesc. Indiscutabil, satul cu locuitorii săi și agricultura rurală au reprezentat indicatorii fundamentali ai lumii medievale autohtone.

Studiul satului medieval impune o percepție amplă și o metodologie bazată pe transferuri de concepte și noțiuni dintre diverse discipline, invocată de complexitatea problematicii care își are originea, în principal, în caracterul lacunar și ambiguu al surselor istorice. Investigațiile privind agricultura medievală, în general, ori diferite aspecte ale vieții cotidiene ale satului medieval (structura familiei, importanța

---

* Cercetător științific, Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iași.

** Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural*, în CC, II-III, 1925 [1926], p. 121-122.

membrilor în societatea rurală, cutume și practici corelate cu activitățile agrare și pastorale, alimentația și obiceiurile culinare, ecologia peisajului sătesc etc.), în particular, reprezintă direcții de cercetare prioritare ale medievisticii naționale și internaționale. Reconsiderarea rezultatelor obținute până în prezent, revizuirea metodelor, interpretarea justă a surselor istorice și utilizarea informațiilor cercetărilor conexe disciplinei istorice determină viziunea pozitivă a cercetărilor actuale.

În momentul de față nu putem proceda aprioric devansând preocupările anterioare, care au adus contribuții semnificative subiectului de față. Remarcăm astfel că unii specialiști (filologi, lingviști, istorici și etnografi) au identificat relații multiple între evoluția terminologiei agrare românești și prefacerile de ordin etnico-demografic, social-economic, politic, cultural și confesional. Dacă până la sfârșitul secolului trecut lingviștii au fost preocupați de studiul aspectului fonetic și semasiologia cuvintelor moștenite, în prezent studiile se concentrează mai mult pe determinarea morfologiei limbii române sub acțiunea factorilor externi și stabilirea perioadelor de timp în care a fost posibilă contaminarea lingvistică cu idiomuri străine. Investigațiile structurale prezintă o însemnătate specială pentru datarea relativă a împrumuturilor lexicale din limbile populațiilor cu care autohtonii spațiului intra- și extra-carpatic românesc au conviețuit de-a lungul veacurilor. În general, specialiștii au dovedit și argumentat *sui-generis* originea latină a limbajului agricol românesc, însă unii dintre ei au acceptat și îmbogățirea acestuia cu termeni proveniți în principal din slavă, precum și din limbile maghiară, germană, turcă, greacă etc.

Fără a ne propune aici să epuizăm întreaga problematică, considerăm oportun să facem câteva observații pe marginea terminologiei care desemnează noțiunile fundamentale ale universului rural românesc arhaic (structuri administrativ-juridice, unelte, anumite practici etc.).

Izvoare și bibliografie

În Evul Mediu, erudiții, cărturarii și cronicarii au acordat o atenție sporită evenimentelor politice, militare și religioase, fiind mai puțin receptivi la chestiunile ordinare, de viață social-economică și culturală țărănească. Tot ce ține de casta politică, acțiunile și actele diplomatice și episoadele militare au prelevat în fața realităților cotidiene, a îndeletnicirilor agricole și, în general, înaintea universului satului.

În acest sens, informații lingvistice sumare se desprind din cronicile slavone din secolele XV-XVI, care oferă date insuficiente și disparate referitoare la spațiul rural și economia medievală. Spre exemplu, Macarie și Azarie au consemnat doar raidurile militare ale tătarilor în regiunea dintre Nistru și Siret și, implicit, marile distrugerii pricinuite așezărilor, șocurile provocate populației satelor și târgurilor, precum și obținerea prin pradă a numeroase bunuri (cereale, obiecte de podoabă, unelte și arme) și animale (vite, cai, turme de oi)².

Revigorarea economiei agricole din timpul lui Vasile Lupu și al urmașilor săi (secolele XVII-XVIII), prin extinderea culturii cerealiere, a sporirii numerice a animalelor domestice pentru carne, lapte, piei, lână și blănuri³, a determinat participarea

² I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenesci până la Urechia*, București, Lito-tipografia Carol Göbl, 1891, p. 20; idem, *Letopisețul lui Azarie*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl” S-sor Ioan St. Rasidescu, 1909, p. 152, 157.

³ Miron Costin, *Poema polonă*, în idem, *Opere*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 230-231.

tot mai intensă a marilor latifundiari (Domnia, boierii și domeniile Bisericii) la comerțul extern. Prin urmare, cronicarii acelei perioade au înregistrat și date referitoare la condițiile de mediu (climă, regimul temperaturilor și al precipitațiilor, diverse aspecte topografice ale satelor) în conexiune cu lucrările agricole și practica transhumanței⁴. Totodată, au consemnat interesul crescând pentru mărirea numărului de animale, obținerea unor exemplare superioare, grija pentru îmbunătățirea și proliferarea raselor de animale, starea de sănătate a acestora și bolile contactate de animale din cauza subnutriției, a slabei îngrijiri sau a calamităților naturale. În analele acestora se desprind și alte informații relevante privind necesitatea extinderilor terenurilor arabile, a braniștilor și a stupinelor⁵, privind implicarea țăranilor dependenți în diferite activități obligatorii, cum ar fi lucratul pământului, cositul și transportul fânului. Aceste surse istorice oferă date importante referitoare la comerțul extern cu vite și diverse produse animaliere orientat spre Imperiul Otoman, Transilvania ori Polonia. În textele acestora își fac loc și mențiunile de tristă amintire a incursiunilor de jaf ale tătarilor, turcilor, cazacilor și ale polonezilor, cu urmări nefaste asupra dezvoltării economice a țării⁶.

În relațiile de călătorie ale peregrinilor străini se regăsesc considerații privind numărul animalelor, hrana și condițiile de adăpostire a acestora, precum și informații referitoare la rasele indigene de vite, boi, cai și oi. Aceste rapoarte, însemnări ori relatări constituie o sursă interesantă de informații pentru cunoașterea lumii rurale și a economiei medievale românești⁷. Totodată, izvoarele istorice menționate (cronici, acte diplomatice, relații de călătorie, jurnale, rapoarte etc.) oferă date esențiale cu caracter lingvistic, toponimic, etnografic, geografic, agronomic, cultural și religios. În textele surselor documentare se disting termeni arhaici specifici celor două ocupații agricole de

⁴ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 40-41.

⁵ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de Iorgu Iordan, București, Editura Minerva, 1975, p. 199-200. Cronicarul menționează întinsele braniști domnești de la Bohotin și Țuțora, utilizate deopotrivă pentru stupărit și creșterea vitelor. În schimb, Dimitrie Cantemir remarcă faptul că solurile din Moldova nu erau „prea bune pentru cultura cerealelor”, însă aici se găseau „întinse pășuni și fânețe naturale”. Mai departe, eruditul domn nota că cea mai nutritivă iarbă din Carpații Orientali și zonele învecinate creștea în zonele montane ale Câmpulungului și ale Vrancei, dar și în părțile centrale și răsăritene ale Moldovei (Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de M. Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de V. Mihăilescu, indice de I. Constantinescu, notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, Editura Academiei RSR, 1973, p. 115).

⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 115-121.

⁷ Vezi colecțiile de documente îngrijite și editate de: N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, București, 1899; idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. I-IV, București, 1928-1929; M. Găzdaru, D. Găzdaru, *Călători și geografi italieni în sec. XVII. Referințele lor despre țările românești*, în „Arhiva”, XLVI (1939); G. Pascu, *Călători străini în Moldova și Muntenia în sec. al XVIII-lea: Carra, Bauer și Struve*, Iași, 1940; Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei, descrisă de călătorii străini (sec. XV-XVII)*, în *RdI*, 21, 1968, 5, p. 851-857; *Călători străini despre Țările Române* (în continuare, *Călători*), vol. I-X, editate de M. Holban împreună cu M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1968-2000; C. Istrati, *Dimitrie Cantemir despre agricultura Moldovei*, în „Cercetări Agronomice în Moldova”, VI, 1973, 4, p. 143-148; P. Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV-XVIII)*, București, Editura Academiei RSR, 1973; idem, *Țările Române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a sec. al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea)*, în *SMIM*, VI, 1973, p. 111-114; M. Lazăr, *Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în sec. XV-XVIII*, în „Hierasus”, I, 1978, p. 361-372; Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I (1716-1789), București, Editura Sport-Turism, 1985; vol. II (1789-1821), București, 1986; *Izvoare străine pentru istoria românilor*, volum îngrijit de Ștefan S. Gorovei, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988; etc.

bază (cultivarea plantelor și creșterea animalelor)⁸, care desemnează condițiile mediului geografic și climatic ori relațiile de muncă și obligațiile juridice și fiscale.

Termeni specifici economiei agricole și lumii rurale medievale se regăsesc disparat în registrele și codicele mănăstirilor, în actele cancelariei domnești, în rapoartele și hrisoavele diplomatice adunate în volumele de documente întocmite sau editate de E. Hurmuzaki⁹, Gh. Ghibănescu¹⁰, I. Bogdan¹¹, M. Costăchescu¹², M. Guboglu¹³, A. Veress¹⁴, I. Caproșu¹⁵ etc. Cele mai importante colecții de documente rămân însă cele editate sub egida Academiei Române, care sporesc numeric și în prezent cu tomuri noi de acte laice și mănăstirești, identificate în arhivele de stat sau în fondurile instituțiilor religioase autohtone și externe¹⁶.

De regulă, aprecierile sunt exagerate și generale, prezentând amănunte doar în privința tehnicilor de producție agricolă utilizate pe domeniile domnești, boierești și mănăstirești.

⁸ Spre exemplu, Antonio Maria Graziani și Paul de Alep consemnau în însemnările lor importanța creșterii animalelor în detrimentul cultivării pământului. Unii dintre peregrinii care au călătorit prin Moldova, în secolele XVII-XVIII, au exagerat însă că suprafața cultivată era mult mai redusă în raport cu pășunile și fânețele, raportul fiind de 1/40 din teritoriul țării. De asemenea, cei doi prelați susțin că lucrările agricole (cum ar fi aratul pământului) necesitau utilizarea unui număr mare de animale de tracțiune, fapt dovedit și de iconografia religioasă (reprezentări picturale de pe pereții bisericilor Sfântu Ilie și Voroneț, ctitorite de Ștefan cel Mare) (*Călători*, II, p. 381; *ibidem*, VI, p. 299; țărani români înhămau câte cinci-șase perechi de boi la plugurile grele).

⁹ E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria românilor*, vol. I-XXI, publicate de I. Slavici, C. Esarcu, N. Densușianu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, O. Lugoșianu, N. Iorga, N. Hodoș, I. Nestor ș.a., după copiile Academiei Române, București, Editura Socecu & Teclu, 1876-1942.

¹⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (documente slavo-române)*, vol. I-XXIV, Iași, Editura Dacia, 1906-1930.

¹¹ I. Bogdan, *Documentele moldovenești din secolele XV și XVI în Arhiva Brașovului*, București, Editura Socec, 1905; idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I-II, București, Editura Socec, 1913.

¹² M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, *Urice (ispisoace), surete, regeste, traduceri 1438-1456*; vol. II, *Documente externe, acte de împrumut, de omagiu, tractate, solii, privilegii comerciale, scrisori 1387-1458* (Supliment la *Documentele lui Ștefan cel Mare* de I. Bogdan), Iași, Editura Viața Românească, 1931-1932; idem, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare. Urice (ispisoace), surete, regeste, traduceri* (Supliment la *Documentele lui Ștefan cel Mare* de I. Bogdan), Iași, Editura Brawo, 1933, 328 p.

¹³ M. Guboglu, M. Mehmed, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I-II, București, Direcția generală a Arhivelor Statului, 1960-1965; vol. I, 683 p. + 20 facsimile; vol. II (1455-1829), 696 p.

¹⁴ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I-IX, București, Editura Cartea Românească, 1922-1934.

¹⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, *Acte interne (1408-1660)*, editat de I. Caproșu, P. Zahariuc, Iași, Editura Dosoitei, 1999; vol. II-X, *Acte interne (1661-1800)*, editate de I. Caproșu, Iași, 2000-2007.

¹⁶ *DIR*, A. Moldova, *veacul XIV-XV*, vol. I (1384-1475); *veacul XV*, vol. II (1476-1500); *veacul XVI*, vol. I (1501-1550); vol. II (1551-1570); vol. III (1571-1590); vol. IV (1591-1600); *veacul XVII*, vol. I (1601-1605); vol. II (1606-1610); vol. III (1611-1615); vol. IV (1616-1620); vol. V (1621-1625), București, Editura Academiei RPR, 1951-1957; *DRH*, A. Moldova, vol. I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, Editura Academiei RPR, 1975, 605 p. din care 75 planșe; vol. II (1449-1486), volum întocmit de L. Șimanschi în colaborare cu G. Ignat și D. Agache, 1976, 648 p. din care 94 planșe; vol. III (1487-1504), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și I. Ciocan, 1980, 686 p.; vol. IX (1593-1598), întocmit de P. Zahariuc, M. Chelcu, S. Văcaru, 2014, 663 p.; vol. XIX (1626-1628), întocmit de H. Chircă, 1969, 799 p.; vol. XX (1629-1631), întocmit de I. Caproșu și C. Burac, 2011, 1187 p.; vol. XXI (1632-1633), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, 1971, 735 p.; vol. XXII (1634), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, 1974, 487 p.; vol. XXIII (1635-1636), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, 1994, 685 p.; vol. XXIV (1637-1638), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, 1998, 753 p.

Istoriografia

Primele studii de terminologie agrară românească îi aparțin filologului B. P. Hasdeu. Întemeietorul lingvisticii și a filologiei române moderne insistă asupra importanței fondului autohton daco-getic, peste care s-a suprapus stratul lexical latin și cel paleo-slav. În concepția ilustrului cărturar, slava arhaică a avut un aport semnificativ în limba română. În studiile sale, B. P. Hasdeu discută pe larg geneza și morfologia termenilor agricoli din limba română¹⁷. Opiniile sale nu au fost acceptate de către toți specialiștii, acestea fiind amendate de istorici și lingviști precum A. D. Xenopol, P. Cancel, Al. Bocănețu, S. Pușcariu, I. Iordan, Gh. Ivănescu, St. Dumitrăcel, Al. Ciorănescu¹⁸ ș.a.

Spre exemplu, A. D. Xenopol susținea însemnătatea factorului civilizator roman și, implicit, caracterul preponderent latin al limbii vechi românești, fără a respinge coabitarea româno-slavă și influențele lingvistice și culturale reciproce¹⁹. Acesta constata existența simptomatică în lexicul limbii române a termenilor de sorginte latină, care desemnează diverse noțiuni fundamentale pentru ocupațiile tradiționale, în detrimentul elementelor lexicale străine²⁰. Naționalismul vădit și excesiv se profilează explicit în ideile aceluiași autor, ce susține cu date istorice și lingvistice absența deplină a înrăuririi maghiare asupra terminologiei economico-agrare și politice românești²¹, realitate emendată ulterior de specialiști.

¹⁷ B. P. Hasdeu, *Originile agriculturii la români*, în „Columna lui Traian”, V, 3, 1874, p. 49 și urm.; idem, *Originile viniculturii la români*, în *ibidem*, 4, 1874, p. 157 și urm.; idem, *Originile păstoriei la români*, în *ibidem*, 9, 1874, p. 234-235; idem, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, I-III, București, 1972-1976. Marele filolog susține și argumentează influența elementului slav asupra terminologiei instrumentarului agricol, asupra denumirii unor plante cerealiere, a unor legume și a diverselor practici și tehnici agrare.

¹⁸ Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, traducere de T. Șandru Mehedinți și M. Popescu Marin, București, Editura Saeculum, 2001.

¹⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, *Năvălirile barbare, 270-1290*, București, Editura Cartea Românească, 1925, p. 65-69.

²⁰ Până în prezent au fost identificați o multitudine de termeni care desemnează realități fizico-geografice, economice, culturale și social-juridice și care provin din latină, precum: *câmp* (din lat. *campus*), *munte* (din lat. *mons*), *șes* (din lat. *sessum*), *sat* (din lat. *fossa, fossatum* = „înconjurat cu șanțuri”, „loc întărit” sau „șanț”), *curte* (din lat. *curtis* = *cohors*), *agru* (din lat. *ager*) etc.; la care se adaugă numeroase cuvinte ce definesc nume de unelte, diverse practici agrare, plante ori legume, animale domestice etc., cum ar fi: *aratru* (rădăcina *ar-* provine din lat. *arare*), *seceră* (din lat. *siculis*), *secure* (din lat. *securis*), *furcă* (din lat. *furca*), *sapă* (din lat. *sappa*), *moară* (din lat. *mola*), *a ara* (din lat. *arare*), *a culege* (din lat. *colligere*), *a săpa* (din lat. *sappare*), *a semăna* (din lat. *seminare*), *a seceră* (din lat. *secerrare*), *a treiera* (din lat. *tribulare*), *a bate* (din lat. *battuere*), *a vântura* (din lat. *ventilare*), *a tăia* (din lat. *taliare*), *a măcina* (din lat. *machinare*), *a paște* (din lat. *pascere*), *a adăpa* (din lat. *adaquare*), *a înjuga* (din lat. *in-jugare*), *a dejuga* (din lat. *di(s)jugare*), *a tunde* (din lat. *tondere*), *a mulge* (din lat. *mulgere*), *grâu* (din lat. *granum*), *mei* (din lat. *milium*), *orz* (din lat. *hordeum*), *părinț* (din lat. *panicum*), *secară* (din lat. *secalis*), *paie* (din lat. *palea*), *spic* (din lat. *spicum*), *grăunte* (din lat. *granucia*), *neghină* (din lat. *nigellina*), *făină* (din lat. *farina*), *pâine* (din lat. *panis*), *aiul* (din lat. *alium*), *ceapă* (din lat. *cepa*), *curcubetă* (din lat. *curcubita*), *curechi* (din lat. *coliclu*), *nap* (din lat. *napus*), *pepene* (din lat. *pepo*), *varză* (din lat. *viridia*), *cânepă* (din lat. *canipa* = *cannabis*), *nutreț* (din lat. *nutricium*), *pășune* (din lat. *pastio, -onem*), *fân* (din lat. *fenum*), *bou* (din lat. *bos*), *taur* (din lat. *taurus*), *vacă* (din lat. *vacca*), *juncul, junca* (din lat. *juvencus, juvenca*), *juncea* (din lat. *junix*), *viță* (din lat. *vita*), *capră* (din lat. *capra*), *căprină* (din lat. *caprinus*), *cornute* (din lat. *cornutus*), *iedul, iada* (din lat. *haedus, haeda*), *cal* (din lat. *caballus*), *armăsar* (din lat. *armessarius*, care derivă din *admissarius*), *iapă* (din lat. *equa*), *asin* (din lat. *asen, asinus*), *porc* (din lat. *porcus*), *scroafă* (din lat. *scrofa*), *purcei* (din lat. *porcella*), *porcină* (din lat. *porcina*), *găină* (din lat. *gallina*), *ou* (din lat. *ovum*), *oaie* (din lat. *ovis*), *berbeci* (din lat. *vervex*), *miei* (din lat. *agnellus*), *mioare* (din lat. *agneliolla*), *turme* (din lat. *turma*), *păcuine* (din lat. *pecorina* ori *pecuina*), *staul* (din lat. *stabulum*), *lână* (din lat. *lana*), *păr* (din lat. *pilum*), *fir* (din lat. *filum*), *lapte* (din lat. *lacta*), *caș* (din lat. *caseus*), *chiag* (din lat. *coagulum*), *unt* (din lat. *unctum*), *păstor* (din lat. *pastorius* = „păstor”), *păcurar* (din lat. *pecorarius*) etc.

²¹ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, Tipografia Națională str. V. Alexandri, 1884, p. 7, 14-15; idem, *Une énigme historique. Les Roumains au moyen âge*, Paris, E. Leroux, 1885, p. 24-26, 36-38, 54.

Problema agriculturii arhaice românești a preocupat deopotrivă lingviști, istorici, etnografi, dar și geografi ori agronomi. Astfel, pe baza evidențelor lingvistice și etnografice, agronomii S. P. Radianu²² și Petru S. Aurelian²³ au dezbătut chestiunile legate de originea și evoluția lexicului agricol românesc.

Tot în prima parte a secolului trecut, P. Cancel a realizat o analiză riguroasă asupra instrumentarului agricol, concentrând aprecierile cu valoare istorică, lingvistică și etnografică în jurul vechiului instrument de arat – *aratru*²⁴. Lingvistul român susține importanța fundamentului arhaic traco-dacic și roman, dar și pătrunderea unor termeni agricoli din mediul slav-sudic, pe filieră sud-dunăreană (probabil de la bulgari, sârbi sau croați), proces derulat nu mai devreme de jumătatea secolului XIII, odată cu intensificarea importurilor de unelte agricole de la sudul Dunării²⁵.

Poate cea mai amplă analiză a terminologiei agricole românești, de până la perioada postbelică, îi aparține lingvistului Al. Bocănețu, însă unele dintre concluziile sale n-au rezistat cercetărilor și observațiilor critice ulterioare²⁶.

S. Pușcariu comentează geneza noțiunilor elementare din agricultura românească având la bază termeni latini, însă susține și contaminarea lexicului românesc specific cu cuvinte de factură slavă, explicată în contextul unui amplu proces de aculturație fondat pe conviețuirea comunităților românești vechi cu populațiile de obârșie slavă arhaică²⁷.

Un amplu proiect de cercetare s-a derulat sub egida Academiei Române, fiind implicați specialiști precum Em. Petrovici, Ioan Petruț și Sextil Pușcariu, inițiatorii lucrării monumentale *Atlasul lingvistic român*, structurat pe regiuni și în mai multe tomuri, cunoscând până astăzi mai multe ediții cu substanțiale adaosuri și completări²⁸. Lucrarea a stat la baza studiului filologul ieșean S. Dumistrăcel, care invocă necesitatea reluării discuțiilor referitoare la geneza și evoluția terminologiei agrare românești²⁹.

Al. Rosetti consideră la rândul-i că lexicul de bază referitor la agricultura românilor conține în principal termeni de sorginte latină și, doar în subsidiar, o

²² S. P. Radianu, *Din trecutul și prezentul Agriculturii române*, partea întâia, *Raporturile agriculturii cu Societatea în diferitele ei faze de transformare*, București, Tip. Clementa, Stab. de arte grafice, Țăranu & Comp., 1906.

²³ P. S. Aurelian, *Economia rurală la români*, în „Analele Societății Academice Române”, Secția II, tom XI, 1884, p. 5-38; idem, *Despre sistemele de cultură și raportul lor cu starea socială*, București, 1891, 71 p.

²⁴ P. Cancel, *Termenii slavi de plug în daco-romană*, București, Atelierele grafice Socec & Co., 1921, 63 p.

²⁵ *Ibidem*, p. 32.

²⁶ Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română...*, p. 121-279.

²⁷ S. Pușcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, ediția a II-a, prefată de G. Istrate, note, bibliografie de I. Dan, București, Editura Minerva, 1976, p. 278.

²⁸ *Atlasul lingvistic român*, I, partea a II-a, *Suplement*, coord. Em. Petrovici, Sibiu/Leipzig, 1940-1942; *Atlasul lingvistic român*, I-II, seria nouă, coord. Em. Petrovici, București, 1956; *Atlasul lingvistic român*, I-VII, seria nouă, redactor principal I. Pătruț, București, 1956-1972; *Atlasul etnografic român*, 3 vol., coord. I. Ghinoiu, București, 2003-2006; *Micul atlas lingvistic român*, I-II, partea I, coord. S. Pușcariu, Cluj-Napoca, 1938; Sibiu/Leipzig, 1942; *Micul atlas lingvistic român*, I, partea a II-a, *Suplement*, sub conducerea lui Em. Petrovici, Sibiu/Leipzig, 1940-1942; *Micul atlas lingvistic român*, I, seria nouă, materiale culese de Em. Petrovici în anii 1929-1938, București, 1956; *Micul atlas lingvistic român*, serie nouă, I-IV, partea a II-a, redactor principal I. Pătruț, București, 1956-1981; *Noul atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, I, București, 1987; *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, I, partea 1, culese de S. Dumistrăcel și publicate de D. Hreapcă și I.-H. Bârleanu, Iași, 1993, 348 p. + 102 hărți; *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, I, partea 2, culese de S. Dumistrăcel și publicate de D. Hreapcă și I.-H. Bârleanu, Iași, 1995, 350 p. + 20 hărți; *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, II, partea 1, culese de I.-H. Bârleanu și publicate de D. Hreapcă și I.-H. Bârleanu, Iași, 1996, 284 p. + 92 hărți.

²⁹ S. Dumistrăcel, *Terminologia uneltelor agricole în limba română pe baza ALR*, în *SCSI*, seria Filologie, XIII, 2, 1962, p. 167-208.

nomenclatură slavă (în principal, de origine sud-slavică), denumind părți și componente ale uneltelor agricole³⁰. Al. Rosetti se înscrie astfel pe linia ideatică și teoretică trasată de predecesorii săi: B. P. Hasdeu, O. Densușianu³¹, P. Cancel, Al. Bocănețu, S. Pușcariu, St. Dumistrăcel, Gh. Mihăilă³², V. Ștefănescu-Drăgănești³³ sau V. Arvinte³⁴, susținători ai tezei originii latine a nomenclaturii agricole românești.

În 1975, V. Neamțu integrează analize lingvistice valoroase într-o amplă lucrare dedicată agriculturii și instrumentarului specific arhaic românesc³⁵. Regretatul istoric ieșean aduce în actualitatea istoriografică românească ample discuții în ceea ce privește sorgintea și morfologia unor termeni fundamentali precum *aratru*, *plug* etc., dar și a unor cuvinte ce desemnează părți ori componente ale instrumentelor de arat, ale uneltelor, unele activități agricole, plante cerealiere, legume ș.a.m.d. Până în prezent studiul său rămâne un instrument de lucru viabil și un demers fără precedent în istoriografia românească.

Chestiunea nu a reprezentat doar o temă abordată exclusiv de filologi și lingviști, ci a preocupat deopotrivă și pe istoricii și etnograful români. Astfel, Dan Gh. Teodor include în studiile sale comentarii succinte referitoare la nomenclatura agrară românească³⁶. În opinia sa, vocabularul elementar folosit în agricultura tradițională este eminentamente latin. Cu toate acestea, lexicul s-a îmbogățit treptat cu numeroși termeni de sorginte slavă, desemnând anumite îndeletniciri, practici agricole, părți-componente ale uneltelor, obiecte de uz agrar, anumite plante, realități fizico-geografice și social-juridice, într-un amplu proces de interacțiune etnică și culturală. În schimb, alături de bogatul fond lexical latin au fost identificate o serie de cuvinte ce provin din substratul autohton traco-dacic³⁷. Cel care a dezvoltat teza existenței unor moșteniri certe din substratul tracic este reputatul tracolog I. I. Russu, care a identificat ca fiind de sorginte autohtonă următorii termeni legați de domeniul agrar românesc: *bordei*, *brânză*, *cătun*, *cârlig*, *copac*, *curpăn*, *ghimpe*, *ghioagă*, *grapă*, *mazăre*, *măgură*, *mătură*, *mânz*, *mugure*, *murg*, *păstaie*, *a scurma*, *sâmbure*, *țârș*, *urdă*, *vatră*, *zăr* ori *zer*³⁸.

³⁰ *Ibidem*, p. 299, 308-310.

³¹ O. Densușianu, *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea sa lingvistică și etnografică*, București, 1912, 34 p.; idem, *Istoria limbii române*, I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1961.

³² Gh. Mihăilă, *Împrumuturi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960, p. 18-55.

³³ V. Ștefănescu-Drăgănești, *Romanian Continuity in Roman Dacia. Linguistic Evidence*, Miami Beach, 1986, p. 33-46.

³⁴ V. Arvinte, *Originea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente*, în *ALIL*, 17, 1966, p. 13-30.

³⁵ V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, Editura Academiei RSR, în colecția „Bibliotheca Historica Romaniae”, 1975, 269 p.

³⁶ D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI-XI e.n.*, în „Terra nostra”, 3, 1973, p. 223-232; idem, *Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român*, în *AM*, IX, 1980, p. 75-84; idem, *Probleme actuale ale etnogenezei poporului român*, în *AIIAI*, 17, 1980, p. 105-115; idem, *Date noi privind agricultura la est de Carpați în secolele IV-XI e.n.*, în vol. *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, coord. I. Toderașcu și I. Agrigoroaiei, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1983, p. 16-24; idem, *Quelques considérations sur la population daco-romaine et ancienne roumaine au Nord du Bas-Danube aux IVe-Xe siècles*, în „Dacia”, N.S., 38-39, 1994-1995, p. 357-363.

³⁷ Idem, *Tradiții geto-dacice în cultura materială și viața spirituală din secolele V-X e.n. de pe teritoriul României*, în vol. *Spațiul carpato-danubiano-pontic în mileniul marilor migrații*, Buzău, Editura Musaios, 2005, p. 35-36 și nota 19. Autorul analizează noțiuni precum *țarină*, *grapă*, *grunz*, *mărar*, *mazăre*, *păstaie*, *fasole*, *mălai*, *măr*, *curpen*, *mied*, *teasc*, *ravac*, *strugure* etc., considerând că provin din fondul lexical preroman și anume din cel tracic de factură daco-getică.

³⁸ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, Editura Științifică, 1967, p. 122, 123, 126, 129-130; idem, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, Editura Academiei

Un studiu bine documentat este și cel al etnografului N. Dunăre, care abordează tema îndeletnicirilor tradiționale românești apelând la datele cercetărilor lingvistice și istorice³⁹.

Mult mai recente sunt contribuțiile lingvistului ieșean A. Poruciuc, care dezbate problema morfologiei și a semanticei pentru „topor” și „sat”⁴⁰, și studiile semnatarului acestor rânduri, care a reluat metodologic și sistematic discuțiile referitoare la lexicul de bază specific economiei agricole și spațiului rural medieval românesc⁴¹.

Tangențial cu subiectul supus dezbaterilor noastre, istorici precum P. P. Panaitescu⁴², A. Armbruster⁴³, L. Bârză, St. Brezeanu⁴⁴, Șt. Olteanu⁴⁵, A. Paragină⁴⁶, V. Spinei⁴⁷, N. Edroiu⁴⁸ etc. au inclus în studiile lor consemnări succinte și comentarii privitoare la geneza și evoluția terminologiei agrare arhaice românești.

RSR, 1970, *passim*; idem, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 106. Alte contribuții pe aceeași temă sunt: C. Vaczy, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo-Apuleius*, în *AMN*, V, 1968, p. 59-74; VI, 1969, p. 115-129; VIII, 1971, p. 109-133; IX, 1972, p. 109-117; A. Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, Editura Facla, 1980; Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; C. Drăgulescu, R. Drăgulescu, *Contribuții la cunoașterea limbii geto-dacice. Denumirile dacice de plante*, Editura Universității Sibiu, 2000.

³⁹ N. Dunăre, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de stabilitate și continuitate*, în „Apulum”, VII, 2, 1968, p. 529-550.

⁴⁰ A. Poruciuc, *Topor and Baltag. Two Lexical Relics from the Copper-Bronze Age*, în „Kurier der Bochumer Gesellschaft für rumänische Sprache und Literatur”, 15, Bochum, 1990, p. 195-208; idem, *Correspondențe egipto-(indo) europene în vocabularul legat de toponimele isoglose TAPA/TABA și radicalul *tap- / Egypto-(Indo-) European Correspondences in Vocabulary which Has Connections with the Toponyms of the TAPA/TABA Isogloss and with the Radical *tap-*, în „Thraco-Dacica”, XXII, 2001, 1-2, p. 5-14; idem, *Rom. „sat” ca derivat din termenul lat. „fossatus” folosit în arpenajul roman*, în vol. *Lucrările celui de-al treilea simpozion internațional de lingvistică, București, 20-21 noiembrie 2009*, ed. N. Saramandu, M. Nevaci, C. I. Radu, București, Editura Universității din București, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, 2010, p. 129-136; idem, *A New View on the Latin Origin of Romanian f(sat) (village), Aromanian „fsat” (ditch) and Albanian „fshat” (village)*, în *Balkanismen heute – Balkanisms Today – Балканизмы сегодня*, Hg. Th. Kahl, M. Metzeltin, H. Schaller, Wien/Berlin, LIT Verlag, 2012, p. 221-243.

⁴¹ G. A. Bilavschi, *Nomenclatura românească referitoare la unelte și utilajul agricol tradițional*, în „Arheologia Medievală”, VII, 2008, p. 9-36; idem, *Terminologia românească referitoare la practicile agricole și pastorale tradiționale*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, VIII, 2009, p. 33-68; idem, *Dinamica economiei agricole din Moldova oglindită în izvoarele veacurilor XIV-XVII*, în *AM*, XXXVI, 2013, p. 119-151; idem, *Spațiul rural și agricultura – elemente organice ale economiei medievale: direcții și teme de cercetare*, în *AM*, XXXVII, 2014, p. 135-155.

⁴² P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, Editura Științifică, 1969, p. 143-151; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Științifică, 1957, p. 18, 27, 28-29, 38-45.

⁴³ A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 36-42.

⁴⁴ L. Bârză, S. Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 54, 93, 171.

⁴⁵ Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X-XIV*, în „Terra nostra”, 2, 1971, p. 31 și urm.; idem, *Agricultura la est și sud de Carpați în sec. IX-XIV (I)*, în „Muzeul Național”, 1, 1974, p. 35-55.

⁴⁶ A. Paragină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaților în secolele X-XV*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2002, p. 50-56.

⁴⁷ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ediția a III-a, Chișinău, Editura Universitat, 1994, p. 115-119 și notele 157, 158 și 169.

⁴⁸ N. Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române*, în „Terra nostra”, 2, 1971, p. 101-117; N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în *AMN*, 2, 1974, p. 307-344.

Realități istorice și etnolingvistice

Limba română este rezultatul unui proces complex, care a durat câteva secole, aflându-se într-o permanentă transformare în funcție de contextul etnico-demografic, economic, politic, cultural și religios, și de durata contactelor dintre comunitățile arhaice românești și populațiile străine. În linii generale, se pot identifica câteva etape principale ale evoluției limbii române. Astfel, fondul original traco-dacic a fost substituit de latină, căreia i s-au adăugat influențele lingvistice din alte limbi vorbite de populațiile (sarmați, celți, germanici) cu care au intrat în contact direct comunitățile locale⁴⁹. Aportul cultural al elementului slav (începând cu veacurile VI-VII d. Chr.), la care se adaugă influențele lexicale ale germanicilor, ale populațiilor fino-ugrice și turcice, se poate explica prin interferențe inter-culturale permanente sau episodice în teritoriul menționat. Dominația politică și militară nu a subminat însă evoluția etnico-lingvistică a autohtonilor ci, dimpotrivă, a contribuit la definirea elementului etnic și la îmbogățirea lexicului limbii române cu termeni și forme lexicale noi, care desemnează anumite practici, tehnici și realități social-economice inedite și, uneori, mai nuanțate decât cele existente în acel moment în viața cotidiană a autohtonilor.

Sub impactul invaziilor și raidurilor militare, aria locuirii s-a restrâns considerabil spre zonele înalte și împădurite, care ofereau protecție și cele necesare traiului. Contrar teoriilor „migraționiste”, aceștia n-au părăsit spațiul intra- și extracarpatic, continuând să viețuiască în mici structuri rurale, organizate după cutume și obiceiuri anterioare și în care bunurile erau deținute în devălmășie.

Cadrul restrâns al lucrării de față, precum și lipsa unei pregătiri filologice sistematice în domeniu n-au permis dezvoltarea *in extenso* a subiectului. Ne-am propus doar prezentarea principalelor direcții de abordare, insistând pe discutarea unor termeni de referință pentru spațiul rural (*sat, obște, moșie* – componente fundamentale care definesc structurile teritorial-administrative, juridice și culturale) și agricultura medievală românească (*aratru, plug* – principalul instrument folosit în activitățile agricole arhaice), aflate într-o relație de interdependență desăvârșită. Cu plugul se trasau hotarele satului, limitele moșiei, se executau principalele lucrări agricole, se desțeleneau terenurile și se extrăgeau rădăcinile copacilor (pe parcelele defrișate). Totodată, plugul era perceput în mentalul colectiv ca fiind elementul primordial care asigură transferuri ezoterice și cardinale pe cele două axe, spațiale și temporale⁵⁰.

⁴⁹ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 140.

⁵⁰ Vezi practicile culturale menționate în sursele etnografice (colinde, urături, balade, cutume și alte obiceiuri de iarnă cu rezonanță greco-romană – spre exemplu „Plugușorul”, principalul obicei hibernal românesc, care a fost generat de vechile tradiții agricole și pastorale ale populațiilor antice din sud-estul Europei; în realitate, fiind vorba de o sărbătoare de primăvara, când la sate bărbații „porneau plugurile grele”, iar femeile le „sfințeau” pentru ca recoltele să fie bogate; odată cu celebrarea Anului Nou, va fi transformată într-un rit simbolic, la care participau doar adulții, când se tragea o primă brazdă prin gospodăria celui colindat pentru sănătate și belșug în noul an): P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și la slavi*, în „Arhiva”, 33, 1931, 3-4, p. 1-70; idem, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, 1983; idem, *Descolindatul în Orientul și sud-estul Europei*, Iași, 1997. La unele popoare europene (englezii, francezii, germanii sau elvețienii), „pornirea plugului” avea aceleași semnificații (pentru belșug, fertilitatea solului, bunăstare și sănătate). Pentru ca ritualul să fie complet, femeile stropeau cu apă sacră plugurile, înconjurându-le de trei ori, purtând pe brațe pâini, ovăz și candelă aprinsă.

Discuții referitoare la *sat*, *obște*, *moșie*

Satul. În opinia majorității specialiștilor, sub stăpânirea romană vechile *dava*⁵¹ s-au metamorfozat primind denumirea de *fossatum* (= teritoriu locuit apărat de șanț și, spre interior, cu val de pământ), generând în română „sat”, în albaneză „psat” sau „fsat”, iar la „fussaton”⁵². În opinia lui C. Daicoviciu, la romani, „fossatum” reprezenta un nucleu rural întărit⁵³, fiind prevăzut cu șanțuri și val de apărare spre interiorul așezării. În unele cazuri, capetele șanțului de apărare sau ale valului defensiv erau mărginite de ape sau alte elemente naturale (un sat cu astfel de șanțuri și *caput fossae* a fost identificat la Barboși, care a devenit ulterior *Caput Bovis* la Dimitrie Cantemir⁵⁴ și Gh. Săulescu⁵⁵. *Fossata* cu *fossae limitales* (șanțuri cu valuri defensive) au funcționat și în Evul Mediu, în Transilvania, fiind menționate în diploma regelui Andrei al II-lea din 1231⁵⁶. Termenul respectiv a înlocuit atât pe *dava*, cât și ceilalți termeni precum *pagus* (unitate rurală, juridic-administrativ și teritorială, dependentă de așezările urbane) și *vicus* (comunitate rurală care avea în frunte *magistri* și *quaestores*).

Însă, în accepția lingvistului ieșean A. Poruciuc, românescul „sat” are corespondențe în majoritatea limbilor balcanice (mai ales la albanezi, armeni, aromâni etc., întâlnit în formele *fsat*, *fshat*), provenind mai degrabă dintr-un indoeuropeanism cu radical asemănător, decât din lat. *fossatum* (cu accepție militară, de fortificație). Sensul lui *fsat* este de „șanț”, interpretat aici ca limită teritorială sau act întemeietor („a trage cu boii și plugul șanțul satului” = a pune bazele unei așezări)⁵⁷.

„Satul”, în sens istoric, reprezintă un cadru de habitație complex, desemnând totodată populația, zona central rezidențială = „vatra satului”, cu dispunerea variată a gospodăriilor, cu un „trup de moșie” bine delimitat de repere fizice naturale sau artificiale create (păduri, ape, văi, șanțuri, valuri de pământ, „brazde”, „pietre de hotar” etc.)⁵⁸. Satele

⁵¹ E. Lozovan, *Du nom ethnique des Daces*, în „Revue internationale d’Onomastique”, XIII, 1961, p. 27-32; N. Lascu, *Daos, Davos (Davus)*, în *AMN*, VII, 1970, p. 89. Cf. V. Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Cultura Națională (în col. „Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tomul III, Mem. 2), București, 1926, p. 255-272 și N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I.1, ediție îngrijită de I. Ioniță, V. Chirica și V. Mihăilescu-Bîrliba, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 65-66: denumiri de așezări geto-dacice fortificate prezente în izvoarele scrise grecești – *Buridava, Carsidava, Petrodava, Tamasidava, Utidava, Zargidava* etc.

⁵² Mauricius, *Arta militară*, ediție critică și traducere de H. Mihăescu, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 22, 36, 40, 94, 130-134, 152-154, 156; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I.1, p. 64-65. O așezare fortificată cu astfel de elemente arhitectonice defensive a fost investigată la Hăbășești [*Hăbășești: monografie arheologică*, ed. D. Vlad, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar, București, Editura Academiei RPR, 1954, p. 19, 221, 495-545].

⁵³ C. Daicoviciu, *Fossatum – sat*, în „Dacoromania”, V (1927-1298), 1929, p. 477-479. Vezi și V. Bogrea, *Originea rom. „sat”*, în „Dacoromania”, I (1920-1921), 1922, p. 253-257 și M. Giuglea, „*Sat*” – „*Fsat*”, în „Dacoromania”, X, 1941, p. 112.

⁵⁴ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor*, prefață de Gr. Tocilescu, București, Editura Carol Göbl, 1901, p. 248-249.

⁵⁵ Gh. Săulescu, *Descrierea istorico-gheografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului seu Ghertina) a cărui ruine se află în apropierea Galațiului*, Iași, 1837, reproducă în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, I, 1838, p. 81-96, 99-102.

⁵⁶ *Bula de aur a regelui Andrei al II-lea (1222)*, în *Documente privind istoria României, veacurile XI, XII și XIII*, C. Transilvania, I (1075-1250), București, Academia RPR, 1951, p. 189-192 („*Ad secundas indagines et fossata facienda, ad hortos et quaecunque Regia aedificia, vel officinas, servientium vel ecclesiarum populos non cogemus*”).

⁵⁷ A. Poruciuc, *Rom. „sat” ca derivat din termenul lat. „fossatus”*..., p. 129-136; idem, *A New View on the Latin Origin of Romanian f(sat) (village), Aromanian „fsat” (ditch)*..., p. 221-243.

⁵⁸ Al. I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 36-48, 62-71, 102-106.

puteau fi deschise sau prevăzute cu elemente primitive de fortificare (șanțuri și valuri de pământ și, probabil, cu palisadă din lemn). Încă din veacul XIV cercetările arheologice au depistat sate întărite cu val de pământ⁵⁹. Spre exemplu, în Moldova (dar și în celelalte teritorii extracarpătice românești), în perioada premergătoare constituirii statului medieval, în contextul invaziilor militare repetate ale nomazilor eurasiatici, satele se concentrau pe terasele superioare ale văilor marilor râuri, în zona deluroasă și subcarpatică, care dispunea de un fond forestier vast⁶⁰. În amenajarea vetrelor satelor s-au luat în considerare trei criterii importante: cel al amplasării, al securității și al funcționalității viitoarelor nuclee de locuire⁶¹. Călătorii străini din secolele XV-XVIII ne oferă date destul de sumare cu privire la structura satului românesc medieval din spațiul extracarpatic⁶².

De obicei, o așezare rurală era constituită din centrul satului (vatra), locuințele cu livezi, grădini, vii și arăturile private, atelierile meșteșugărești, biserica, piața (târgul), cârciuma, necropola precum și din proprietatea comună a obștii (iazuri, vii, fânețe, pajiști, păduri, prisăci)⁶³, toate aceste elemente constituind o moșie – moșia satului –, aflată într-o interdependență în raport cu așezarea teritorial-administrativă⁶⁴. Gospodăriile cu anexe și dependențe erau fie sistematizate în jurul vetrei, fie erau dispuse la distanță apreciabilă de nucleul administrativ-juridic și cultural-religios al așezării rurale. Primele structuri rurale erau formate din două până la zece locuințe, fiind de regulă denumite după acel „moș”, întemeietorul fiecărei localități în parte. Membrii complexului de locuire se identificau cu structura de locuire comunală și nu se distingueau ca identități separate de colectivitate⁶⁵. Din punctul de vedere al ocupațiilor tradiționale principale, satele aveau un caracter bivalent, agro-pastoral. Spațiul stăpânit de o singură

⁵⁹ Cf. N. Constantinescu, *Coconi: un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân*, București, Editura Academiei RSR, 1972. Vezi și fortificațiile cercetate în nordul Moldovei (D. Gh. Teodor, *Așezările întărite din regiunile est-carpătice ale României în secolele VIII-XI*, în „Hierasus”, I, 1979, p. 198-207; E. I. Emandi, *Aspecte demoeconomice privind zona de nord a Moldovei (din secolul IX până în prima jumătate a secolului XIV) în lumina cercetărilor istorice, arheologice, paleobotanice și antropogeografice*, în „Suceava, Anuarul Muzeului Județean”, VIII, 1981, p. 206-211).

⁶⁰ C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, ediția a II-a, București, Editura Ceres, 1976, p. 29-85; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 122, 251, 257-258; *Istoria românilor*, vol. III, *Genezele românești*, ediția a 2-a, coord. R. Theodorescu, V. Spinei, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 58-81, 157-233, 260-317, 365-408, 584-597; *Istoria românilor*, IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, ediția a 2-a, coord. Șt. Ștefănescu, C. Mureșanu, I-A. Pop, București, Editura Enciclopedică, 2012, p. 59-69.

⁶¹ E. I. Emandi, *Considerații istorico-geografice asupra așezărilor medievale din depresiunea piemontană Rădăuți (secolele XIV-XVII)*, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, p. 377-392; idem, *Cercetări istorico-geografice privind transformarea și modificarea peisajului în zona depresionară Liteni (secolele XIV-XVIII)*, în „Acta Moldaviae Meridionalis” (*AMM*), II, 1980, p. 177-196; idem, *Aspecte demoeconomice privind zona de nord a Moldovei...*, p. 206-211. Cele 91 de puncte de locuire de pe suprafața a 91 de localități s-au organizat în funcție de criteriul geomorfologic, topografic (pe grinduri, terase, cuate etc.), al securității oferite de elementele fizico-geografice naturale, al geostrategiei economice (în apropierea drumurilor comerciale, în apropierea fortificațiilor etc.).

⁶² M. Crețu, *Sate și orașe moldovenești în însemnările călătorilor străini (secolele XV-XVII)*, în *AHX*, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 221-246; G. Bilavski, *Dinamica economiei agricole din Moldova...*, p. 119-151.

⁶³ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 87; R. Popa, *Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc*, în *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 555-563; M. D. Matei, *Cercetarea arheologică a satului medieval românesc în secolele XII-XIV: realizări, perspective, sarcini*, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, p. 411-425; Șt. Olteanu, *Arheologia și studiul structurilor medievale timpurii ale satului românesc*, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, p. 403-409; S. Ștefănescu, *Date privind „moșiile bătrâne”*, în „Carpica”, XXX, 2001, p. 55.

⁶⁴ Vezi mai jos discuțiile despre „moșie”.

⁶⁵ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală (în continuare, Obștea țărănească...)*, București, Editura Academiei RPR, 1964, p. 42-53, 56-64; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, I, Dela origini până la 1834*, București, Atelierele grafice Socec & Co., 1907, p. 149-158.

familie era denumit *delniță* sau *jirebie*, termeni preluați din slava arhaică⁶⁶. Câteva sate sau zeci de sate formau un ocol distinct⁶⁷. Satul „vatră” deținea un rol important în cadrul acestei organizații complexe și multistructurale din punct de vedere administrativ-teritorial, reprezentând spațiul de rezidență a organelor de control instituțional-juridic ale comunităților rurale (locul de desfășurare a adunărilor, judecăților și de dezbateră a problemelor comunității)⁶⁸.

În cel mai fericit caz, cercetarea izvoarelor scrise, dar și investigațiile arheologice întreprinse în așezări rurale pot transmite date referitoare la geneza și evoluția satului pe parcursul a câteva secole. Probabil, cele mai vechi așezări rurale au fost întemeiate de un grup restrâns de familii (circa 1-4 familii), înrudite între ele⁶⁹, având în fruntea acestuia un „moș”, un *veteranus* – un bărbat înțelept și cu experiență „de viață”, care se regăsește ulterior în componența adunărilor obștii rurale, cu rol consultativ și decizional, privind organizarea și binele comunității. Deși încă incomplete pentru primul mileniu creștin, datele cercetărilor arheologice relevă așezări cu câteva locuințe care au aparținut cel mai probabil grupurilor restrânse fondatoare ale satelor respective⁷⁰. Un sat medieval

⁶⁶ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*, p. 108-112; Șt. Ștefănescu, D. Mioc, H. Chircă, *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIVe-XVIIIe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, I, 1962, I, p. 39-60; D. Mioc, H. Chircă, Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie aux XIV-XVIII-e siècles*, în *NedH*, II, 1980, p. 222-226.

⁶⁷ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*, p. 101, 217-219; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, București, Editura Academiei RPR, 1959, p. 31-37.

⁶⁸ G. Jawor, *Așezările de drept valah și locuitorii lor din Rutenia Roșie în evul mediu târziu*, trad. de G. Gavril-Antonesei, prefață de V. Spinei, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012, p. 40.

⁶⁹ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 31; A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 194; *DIR*, A, XV, II, doc. 148, p. 161. Cf. S. Ștefănescu, *Date privind „moșiile bătrâne”*, p. 60, nota 37: „[...] toți se trag dintr-un moș comun”, „[...] trebuia să fi fost un om care să fi pus întâi toponimul [...] care la început alcătuia singur și cu familia lui locuitorii satului, îi dădu numele”.

⁷⁰ Informații despre cercetările în mediul rural românesc din spațiul est-carpatic se regăsesc la: V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman*, în „Carpica”, I, 1968, p. 111-188; D. Gh. Teodor, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI-IX e.n.*, în „Carpica”, II, 1969, p. 253-307; idem, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura...*, p. 223-232; idem, *Descoperiri arheologice din secolele VI-XI din județul Botoșani*, în *Din trecutul județului Botoșani*, I, 1974, p. 101-114; idem, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V-XI*, București, Muzeul Național de Istorie a României, 1997; idem, *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea istoriei spațiului carpato-nistriean în secolele II-XIV*, în V. Spinei (ed.), *Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997, p. 219-232; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970; Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I-II, București, Institutul de Arheologie București, Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași, Muzeul județean Botoșani, 1976; I. Mitrea, *Cercetări arheologice privind secolele IV-XI e.n. în județul Vrancea*, în „Studii și comunicări”, Focșani, I, 1978, p. 45-50; G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Vaslui, 1980, *passim*; idem, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V-XI*, în *SCIV*, XX, 1969, 2, p. 287-314; idem, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V-XI în sudul Moldovei (steпа colinară Horincea – Elan – Prut)*, în *AM*, VI, 1969, p. 277-315; idem, *Evoluția culturii materiale din Moldova de Sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V-XIII*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 87-96; idem, *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele V-XI în partea de sud a Moldovei*, în *AMM*, I, 1979, p. 28-45; M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Șomuzului Mare (secolele XI-XVII)*, București, Editura Academiei RSR, 1982; M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1982; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I-II, Iași, Editura Junimea, 1984-1985; E.-M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre: nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în veacurile IV-XI d. Hr.*, București, Editura „Fiat Lux” (în colecția „Biblioteca Mousaios”, Muzeul Județean Buzău), 1999; idem, *Aspecte privind evoluția nord-estului Munteniei în secolele II-XI d. Hr. Considerații bazate pe analiza unor descoperiri fortuite din județul Buzău*, în „Mousaios”, V, 1999, p. 19-31; M. Andronic, *Cultura materială din secolele VIII-X din teritoriul nord-est carpatic*, în „Suceava”, XXVI-XXVII-XXVIII

era constituit dintr-o serie de complexe de locuire într-un spațiu bine delimitat, însă cercetarea acestuia în ansamblul său nu se poate realiza decât prin studierea componentelor. Fiecare element în parte reflectă existența și morfologia unității administrativ-teritoriale respective. Atunci când unele constituente nu pot fi investigate (spre exemplu – vatra satului – datorită lipsei datelor din sursele scrise și a amprentelor fizice), cercetarea altui obiectiv (necropole, depozite/gropi de provizii și cu destinație menajeră, rămășițele unei biserici, a atelierelor meșteșugărești ori a altor complexe de locuire) poate induce demersurile științifice în direcția corectă. Cercetările sistematice și cele de suprafață din ultimele decenii au evidențiat mai multe locuiri într-un areal dat. Pentru unele dintre ele, informațiile din documente confirmă existența a două-patru sau chiar mai multe sate sau obști sătești între aceleași hotare (explicat în majoritatea cazurilor prin confirmarea posesiunilor – boierești sau mănăstirești – ale unui singur proprietar). În schimb, pentru celelalte situații trebuie luat în calcul procesul de „roire” al comunităților rurale, determinat de diverși factori (epuizarea nutritivă a solurilor, creștere demografică, incendii, inundații etc.) și care au cauzat astfel de mișcări într-un teritoriu amplu a acelorași grupuri⁷¹.

Analizele lingvistice au demonstrat că majoritatea termenilor slavi au pătruns în limba română în două mari etape: 1. în perioada de coabitare cu aceste populații (probabil în secolele VI-VIII); 2. în secolele XII-XIII, pe filieră sud-dunăreană, de la bulgari și sârbi, când s-au intensificat transferurile de populații și mărfuri de o parte și alta a fluviului⁷². În urma conviețuirii cu comunitățile slavilor s-au întemeiat primele sate și obști sătești, acest proces finalizându-se în secolele IX-X, când cercetările arheologice au identificat peste 1.000 de așezări ale culturii Dridu (un mixt de elemente autohtone, germanice, turanice și slave)⁷³, pentru ca în secolele XI-XIII să putem deduce existența unor uniuni de obști (în zona Vrancei, a Câmpulungului Moldovenesc, a Maramureșului, a Neamțului etc.)⁷⁴. În documentele secolului XV se consfințesc limitele unor sate utilizându-se termeni precum „hotarele vechi”, „pe unde au folosit din veac”, „din veacul veacului”⁷⁵, din care deducem că aceste sate cu moșiile lor existau cel puțin în secolul XIII. Limita de două veacuri este admisă de specialiști (etnologi, lingviști, etnografi, sociologi) ca fiind termenul limită de funcționare a memoriei colective. Interpretările și emiterea unor concluzii pentru evenimente ce devansează acest prag temporal poziționează orice act științific, bazat pe aceste supoziții, în categoria demersurilor derizorii și inconsecvente.

Obștea provine din slavul „obištije” („obiști”) = comunitate⁷⁶. Obștea românească a luat ființă cel mai probabil prin contribuția elementelor de organizare social-economică,

(1999-2000-2001), 2001, p. 219-282; idem, *Teritoriul nord-est carpatic în secolele V-X*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2003; A. Paragină, *op. cit.*; M. Petrescu-Dîmbovița, V. Spinei (coord.), *Cercetări arheologice și istorice din zona lacului de acumulare Bicăz*, Piatra Neamț, Editura „Constantin Matasă”, 2003, *passim*, etc.

⁷¹ R. Popa, *Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc*, p. 559.

⁷² Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română...*, p. 122 și urm.; V. Neamțu, *La technique...*, p. 139, 140-141 și urm.

⁷³ Vezi nota 69.

⁷⁴ D. Gh. Teodor, *Așezările întărite din regiunile est-carpatice ale României...*, p. 198-207; E. I. Emandi, *Aspecte demoeconomice privind zona de nord a Moldovei...*, p. 205-211.

⁷⁵ H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 49-53, 59, 75, 101-103, 196; DRH, A. Moldova, III, *Sec. al XV-lea*, p. 188-191, 239-240.

⁷⁶ F. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien, K. K. Hof- u. Staatsdruckerei, 1862, p. 33; A. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, II, Francfort am Main & Berlin & Bucarest, 1879, p. 223; termenul este prezent în bulgară și sârbă sub forma „obști”.

administrativ-juridică și politică din lumea tracico-dacică, romană, celto-scito-germanică și slavă⁷⁷. Această unitate teritorială poate fi definită prin totalitatea membrilor sau doar a unora dintre ei (de regulă bărbați veterani, independenți juridic și economic), care constituiau adunarea celor liberi și care decideau în chestiunile importante ale întregii comunități rurale⁷⁸. Ca formă de organizare social-economică, teritorială și administrativ-juridică obștea era răspândită la slavi, germani, români și alte popoare europene⁷⁹, geneza sa fiind pusă în conexiune cu restructurarea comunităților arhaice menționate din veacurile IV-VI. La români, comunitățile rurale și adunările membrilor lor și-au menținut autoritatea, manifestându-se autocratic și autarhic (în chestiuni sociale, economice, de judecată, de împărțire prin tragere la sorți a terenurilor, care țin de posesiunile în devălmășie și organizarea muncii colective etc.) până la pierderea autonomiei juridice a acestora în contextul unor politici fiscale oneroase⁸⁰. Acestea funcționau după reguli și cutume nescrise, moștenite de generații, care ar putea fi urmărite ipotetic până la întemeietorul satului. Modul de funcționare a obștilor s-a bazat pe proprietatea privată, ereditară și autonomă, precum și pe posesiunile comune, stăpânite în devălmășie⁸¹.

E. I. Emandi susține că uniunile de obști trebuie să fi existat înainte de întemeierea statului medieval, aserțiune susținută de semnalarea pe cale arheologică și documentară a unor puncte fortificate (cetăți de pământ și lemn), în nordul Moldovei, în marginea vestică a Podișului Sucevei (Fundu Herței, Dersca, Baranca, Cobâla, Ibănești, Tudora, Siret și Volovăț⁸²). Aceste nuclee de putere dețineau funcția de reședințe ale unor lideri politici locali și cea de „fortărețe” defensive pentru așezările rurale din

⁷⁷ V. Costăchel, *Despre problema obștilor agrare în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XV*, în „Studii și cercetări de istorie medie” (SCIM), 2, 1951, p. 108-125; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*, p. 189-199.

⁷⁸ Cf. I. Bogdan, *Despre cnejii români*, în AARMSI, seria a II-a, XXVI, 1903, p. 9, 21; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 23-40; N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908, p. 6-7; V. Costăchel, *Despre problema obștilor agrare în Țara Românească și Moldova...*, p. 108-125; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*, p. 189-199.

⁷⁹ G. Jawor, *op. cit.*, p. 180. Contribuții importante privind geneza și evoluția obștilor sătești în spațiul românesc și european au adus V. Costăchel, *Dezagregarea obștii sătești în țările române în evul mediu. Săracii*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, Editura Academiei RPR, 1954, p. 753-800; idem, *Obștea sătească*, în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 77-108; H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I-III, 1958-1965; C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, în SCIS, an VII, 1956, p. 1-34; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*; N. Constantinescu, *Satul medieval dispărut și cercetarea europeană actuală*, în SCIV, 18, 1967, 2, p. 361-377; R. Popa, *Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc*, p. 555-563; M. D. Matei, *Cercetarea arheologică a satului medieval românesc în secolele XII-XIV: realizări, perspective, sarcini*, în SCIVA, 30, 1979, 3, p. 411-425; Șt. Olteanu, *Arheologia și studiul structurilor medievale timpurii...*, p. 403-409; idem, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice și social-politice*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1997, 328 p.; G. Coman, *Contribuții la cunoașterea satului din teritoriul est-carpatic în perioada secolelor V-XI*, în AMM, II, 1980, p. 81-119; Eug. Zaharia, *Rolul istoric al obștilor sătești. Contribuție la cunoașterea românilor în mileniul I. Închinare țărănimei române*, în AMM, II, 1980, p. 133-154; Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 399; D. Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea obștii sătești din mileniul marilor migrații*, în „Carpica”, XXVIII, 1999, p. 103-108; M. Crețu, *Sate și orașe moldovenești...*, p. 221-246; C. Istrati, *Săteni și stăpâni în munții Moldovei. La răscruce de veacuri*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014, 259 p.; etc.

⁸⁰ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*, p. 33-41, 271-274; V. Costăchel, *Despre problema obștilor agrare în Țara Românească și Moldova...*, p. 108-113. În sursele documentare aceste structuri teritoriale rurale erau denumite *sate*, *obști*, *ocini de ocol* etc., iar membrii comunităților rurale erau desemnați prin termeni precum *frate*, *frate de ocină*, *megieș*, *moșnean* și *vecin*.

⁸¹ E. I. Emandi, *Aspecte demoeconomice privind zona de nord a Moldovei...*, p. 205. Termenul de „ohabă” desemnează tocmai acea proprietate transmisă ereditar de la strămoși.

⁸² D. Gh. Teodor, *Așezările întărite din regiunile est-carpătice ale României...*, p. 198-207.

jur⁸³. Realitățile istorice semnalate au fost posibile doar după organizarea satelor medievale în obști⁸⁴, unde se luau cele mai importante decizii pentru comunități și se organiza efortul colectiv (oameni, unelte și animale).

Moșia. Din punct de vedere lingvistic, termenul este prezent în multe dintre limbile indo-europene. Astfel, *moș*, *moșie*, *moșnean* sunt atestate în meglenoromână și istro-română sub formă de *moș*. Același radical stă la baza formării ruteanului *moșul* = „bunic”, *moșa* = „bunică” și „moașă”⁸⁵; precum și a bulgarului *moš*, *mošija*⁸⁶, *mošierin*⁸⁷; ori a maghiarului *mósuly* = „bătrân”⁸⁸. „Moșia” reprezenta bunul transmisibil din generație în generație de la „moși” (de la întemeietorii așezării rurale). R. Rosetti susținea că obștea „răzășească” avea ca întemeietor un „moș comun”, care „odinioară stăpânea întreg hotarul”⁸⁹. Iar H. H. Stahl, citându-l pe N. Iorga, susținea și el că satul cu toți membrii lui aparțin unei sau unor familii, care erau de fapt „scoborătorii unuia și aceluiași strămoș”, și că „pământul venea de la strămoșul dintâi”⁹⁰. În *Civilizația vechilor sate românești*⁹¹, autorii consideră că semnificația termenilor diferă de la o epocă istorică la alta. Cu alte cuvinte, la nivelul percepției cognitive și a mentalului colectiv, semantismul expresiilor/noțiunilor/cuvintelor se află într-o permanentă transformare, îmbogățindu-se cu forme și conținuturi distincte de sensurile inițiale. Astfel, dacă în percepția modernă prin „moșie” se înțelege un bun moștenit, care ar putea fi doar o bucată de pământ sau o gospodărie, prin „trup de moșie”, omul medieval înțelegea suprafața întregă a satului, moșia satului sau „hotarul satului”⁹².

De fapt, „moșia” reprezenta suprafața de teren care îngloba atât nucleul satului (vatra satului, cu gospodăria, livezi, grădini, vii), cât și terenurile arabile, pășunile, fânețele, iazurile, pădurile, prisăcile și viile stăpânite în devălmășie). Documentele medievale demonstrează că satele evoluează în strânsă conexiune cu moșiile aferente. Nu se disociază satul de moșie, fiecărei unități teritorial-administrative aparținându-i o moșie. Astfel, se poate vorbi de o singură moșie a unui singur sat, care poate avea un singur nucleu sau mai multe vetre dihotomice, cu una-două sau chiar mai multe seliști⁹³. Prin „trup de moșie” se înțelege suprafața unitară a satului, noțiune înlocuită deseori cu accepțiunea „hotarul satului”, aceasta desemnând nu numai limitele unităților administrative, ci și cuprinsul acestora („un sat cu tot hotarul” = întreaga moșie). Cadrul satului era deseori trasat cu plugul, căpătând astfel o dimensiune și o semnificație agrimensurală. Enumerarea elementelor naturale din documente (ex.: „din pădure...”, „din câmp...”, „din izlaz...”, „din apă...”, „din vatra...”, „zarea dealului”, „movilă”, „gura văii”, „obârșie”, „pe deal la vale”, „coasta dealului”, „malul văilor”, „marginea luncii” etc.⁹⁴) substituie uneori sau nuanțează menționările „din hotar în hotar”, sau „de peste

⁸³ E. I. Emandi, *Aspecte demoeconomice privind zona de nord a Moldovei...*, p. 205.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ I.-A. Candrea, O. Densușianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, III, București, Atelierele grafice Socec & Co., 1910, p. 408.

⁸⁶ Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, în *AARMSLit*, seria III, tom II, mem. 4, 1924, p. 232.

⁸⁷ I.-A. Candrea, O. Densușianu, *op. cit.*, p. 404.

⁸⁸ Antal Edelsbacher, *Dentek és magyarok; magyar-őstörténelmi vázlat*, Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1878, p. 19.

⁸⁹ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 169.

⁹⁰ H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 59-60, 66.

⁹¹ H. H. Stahl, P. H. Stahl, *Civilizația vechilor sate românești*, București, Editura Științifică, 1968, p. 5-99.

⁹² *Ibidem*, p. 24-27, 67-71, 88.

⁹³ S. Ștefănescu, *Date privind „moșiile bătrâne”*, p. 55.

⁹⁴ *DRH*, A. Moldova, I, 1975, p. 3, 6, 8, 10, 17.

tot hotarul”, ori „de pretutindeni”. În unele situații erau prezentate ca repere și alte elemente constitutive ale moșiilor, precum *balta*, *iazul*, *stufărișul*, *fânețele*, *viile*, *vadurile de moară*, *grădinile*, *poienile*, *prisăcile* etc. Mai târziu, în contextul procesului de dezintegrare a așezărilor rurale, se foloseau noțiuni diferențiate precum: moșia „de sus”, „de jos”, „din vale”, „din deal” etc., care deveneau astfel părți ale moșiei satului/satelor nou/noi înființat(e)⁹⁵.

Gradual, în funcție de evoluția factorilor social-economici, juridici și politici, suprafețele moșiilor (și hotarele acestora) s-au metamorfozat prin divizarea lor în mai multe sate (sub incidența diverșilor factori: fracționări între succesorii „moșului”, roiri, întemeieri de alte vetre, calamități climatologice, schimbări ale statutului juridic, a proprietarilor etc.), comasarea ori înființarea/desființarea unor sate⁹⁶. Ca urmare a dispariției unui sat, sensul primar de moșie se volatilizează, aceasta devenind trup sau tarlaua altei moșii cu sat⁹⁷. Dacă în veacurile premergătoare constituirii statului medieval în exteriorul arcului carpatic așezările rurale erau delimitate de elemente de topografie naturală (ape, văi, dealuri, păduri etc.), în secolele XV-XVII se întrevede o preocupare pentru marcarea exactă a limitelor teritorial-administrative cu „chietre la cheotari”, „bouri” ori „movile săpate”, care presupunea existența unor „specialiști topografii”, în persoana celor mai seamă bărbați ai comunităților rurale, pe care istoricii i-au calificat ca făcând parte din „obștia obștiilor” sau „obștia mare”⁹⁸, acea „adunare a bătrânilor” ori „sfat popular”.

Considerații despre *plug și aratru*

A. G. Haudricourt și M. Jean-Brunhes Delamarre consideră că plugul/aratru sunt unelte sacrosancte pentru că stabileau legături complexe între teluric și celest, între material și imaterial (din acest motiv unealta este întâlnită în toate creațiile folclorice, eresuri, practici culturale și magico-religioase arhaice legate de activitățile agricole)⁹⁹.

Universalitatea, contactele culturale și crearea unor rețele lingvistice s-au manifestat constant în toate epocile istorice. De aceea, în aproape toate limbile indo-europene este remarcată existența radicalului *ar*, din care derivă numele celui mai eficient și răspândit instrument de arat¹⁰⁰. V. Neamțu considera că termenul românesc

⁹⁵ H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 66-67.

⁹⁶ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, V₂, p. 93-106, 107-109. Datorită comasării unor sate precum Dumeștii, Slobozienii de SE, Meleşcanii ș.a., moșiile aferente acestora au devenit trupuri de moșie sau tarlaua a noilor moșii formate.

⁹⁷ H. H. Stahl, *op. cit.*, III, p. 420; S. Ștefănescu, *Date privind „moșiile bătrâne”*, p. 55. În veacul al XVII-lea, multe sate au dispărut fiind desființate ori comasate în urma schimbării proprietarului și a statutului juridic, acestea intrând în componența unor mari domenii boierești sau mănăstirești (vezi *Tezaurul toponimic al României. Moldova, I. Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale, 1772-1988*, partea I, A. *Unități simple (Localități și moșii)*, A-O, coord. Dragoș Moldovanu, București, Editura Academiei Române, 1991 și *Tezaurul toponimic al României. Moldova, I. Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale, 1772-1988*, partea a II-a, A. *Unități simple (Localități și moșii)*, P – 30 Decembrie; B. *Unități complexe*, București, Editura Academiei Române, 1992).

⁹⁸ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 107-108; H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 97, 106; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*, p. 33-41, 271-274; S. Ștefănescu, *Date privind „moșiile bătrâne”*, p. 66.

⁹⁹ A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, *L'homme et la charrue à travers du monde*, Paris, Gallimard, 1955, p. 45-46; V. Neamțu, *La technique...*, p. 43.

¹⁰⁰ Conform H. Hirt, *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur*, I, Strassbourg, Trübner Verlag, 1905, p. 352; R. Braungart, *Die Urheimat der Landwirtschaft aller Indogermanischen Völker an der Geschichte der Kulturpflanzen und Ackerbaugeräte in Mittel- und Nordeuropa nachgewiesen*, Heidelberg, C. Winter Verlag, 1912, p. 250; A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre,

nu a fost preluat din latina populară deoarece romanii au întâlnit o realitate deja instituită de câteva veacuri de existență a marii familii a neamurilor tracice¹⁰¹. Într-o continuitate logică a raționamentului s-ar putea chiar deduce că romanii ar fi preluat termenul de la autohtoni, ipoteză care complică considerabil stabilirea morfologiei acestui cuvânt folosit de către comunitățile arhaice. Din acest motiv, cercetătorii l-au considerat a fi o rămășiță traco-dacică¹⁰².

Cu toate acestea, în limba română s-a perpetuat denumirea latină *aratrum* = „aratru”, regăsit în numeroase documente medievale din Transilvania¹⁰³. Însă, odată cu apariția și utilizarea în spațiul românesc a unor instrumente de arat mai evoluat, termenul își pierde utilitatea deopotrivă cu funcționalitatea obiectului desemnat, devenind un arhaism lingvistic¹⁰⁴. Dacă în veacul al XIX-lea, *aratru* mai era încă folosit în agricultura rurală cu caracter regional, începând cu secolul XX dispare treptat din gospodăria țărănească, întâlnindu-se sporadic doar în câteva sate din Munții Apuseni¹⁰⁵. În prezent, termenul „arat” s-a perpetuat în limbajul aromânilor sud-dunăreni cu sensul de „plug”¹⁰⁶.

Probabil, odată cu stabilirea contactelor constante și, mai ales, în urma conviețuirii cu populațiile slave (secolele VI-VIII), comunitățile locale preiau o serie de unelte dar și de termeni specifici, cum ar fi *ralo* ori *radlo*, care desemna un instrument de arat mai evoluat decât cel folosit în spațiului intra- și extra-carpatic românesc¹⁰⁷. Cu toate acestea, V. Neamțu considera că slavii s-au stabilit în teritoriile locuite deja de urmașii dacilor și ai romanilor și că primii ar fi preluat de la aceștia inclusiv termenul de *aratrum*, cât și tehnicile rudimentare de lucrare a pământului¹⁰⁸, teorie ușor de amendat ținând cont de experiența anterioară a slavilor în domeniul economiei agricole. Unii

---

op. cit., p. 45-46; K. Birket-Smith, *Histoire de la Civilisation. Caractéristiques et conditions du développement des sociétés rustiques et préindustrielles du passé et du présent*, trad. de C. Desgoffe et J. L. Pelosse, Paris, Payot, 1955, p. 175; N. A. Demčenko, *Земледельческие орудия как материал для изучения этногенеза и этнической истории молдавского народа*, în „Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР”, 23, 1964, p. 47; M. Lexer, *Mittelhochdeutsch Taschenwörterbuch*, Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 1908, s. v.; *Der grosse Duden. Etymologie*, VI, Mannheim, Bibliographisches Institut, 1963, s. v., *apud* V. Neamțu, *La technique...*, p. 140. În urma analizelor lingvistice întreprinse de cei mai avizați specialiști se observă prezența radicalului – *ar* în majoritatea limbilor indo-europene: latinescul – *arare* și *aratrum*; semiticul – *harath*; armeanul – *aur*; paleo-grecul – *ἀρατρον*; macedoneanul – *arl*; irlandezul – *arathar*; arhaicul islandez – *arthr* ori – *ardr*; lituanianul – *arklas*; norvegianul – *ard-plog*; suedezul – *ar*, – *aror* ori – *arder*; cehul – *radlo-pluh*; vechi slavul – *ralo* etc. În limba română arhaică s-a păstrat cuvântul *arătoriu*, ce derivă din latinescul *aratorius* = „arător”, „care servește la arat”, „referitor la agricultură”. Conform V. Arvinte, D. Rusu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, București, Editura Academiei RSR, 1961, p. 14 și V. Adăscăliței, *Miorița, text la plug*, în „Revista de etnografie și folclor” (*REF*), 1-2, 1960, p. 139, cuvântul era utilizat foarte rar în secolul XX de către locuitorii satelor de pe valea Suhăi, din zona Moldovei. Aceștia utilizau varianta *artor* – o formă arhaică. Cuvântul este prezent în italiană (*aratro*), franceză (*aratoire*) și portugheză (*arado*).

¹⁰¹ V. Neamțu, *La technique...*, p. 140.

¹⁰² I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 126, 130; idem, *Etnogeneza românilor*, p. 226, 276; V. Neamțu, *La technique...*, p. 140.

¹⁰³ N. Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române*, p. 113-115.

¹⁰⁴ I.-A. Candrea, O. Densușianu, *op. cit.*, I, 1907, p. 11; G. Maior, *Politica agrară la români*, București, 1906, p. 5; Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română...*, p. 130-131; S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 275; C. Lacea, *Aratrum*, în „Dacoromania”, 6, 1929-1930, p. 339-340; V. Neamțu, *La technique...*, p. 141.

¹⁰⁵ *Istoria României*, II, *Feudalismul timpuriu, feudalismul dezvoltat, în condițiile fărâmițării feudale și ale luptei pentru centralizarea statului, feudalismul dezvoltat, în condițiile instaurării dominației otomane (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, red. A. Oțetea, București, Editura Academiei RPR, 1962, p. 20.

¹⁰⁶ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 275.

¹⁰⁷ P. Cancel, *op. cit.*, p. 28-29.

¹⁰⁸ V. Neamțu, *La technique...*, p. 142.

specialiști susțin că *ralo/radlo* a intrat în limbajul arhaic românesc pe filiera sud-dunăreană, slavă meridională¹⁰⁹. Noțiunile *raliță*, *rariță*, *arariță* sunt derivate ale termenilor slavi și cunosc o largă utilizare doar în Dobrogea, Moldova centrală și de sud, în Muntenia și Oltenia¹¹⁰. „Rariță” începe să fie utilizat mai des odată cu intensificarea culturilor de porumb și cartof (după secolul XVII), instrumentul dovedindu-se deosebit de util în cadrul lucrărilor de plivire („prășire”) a buruienilor și de extragere a tuberculilor¹¹¹. Astfel, semnificația verbului „a rarița” este mai degrabă conexasă cu lucrările de întreținere a culturilor, sintagma nedesemnând activitatea efectivă de „a ara”¹¹².

Probabil, termenul de „rariță” este preluat în limba română de la comunitățile slave sud-dunărene (de la bulgari) nu mai târziu de veacurile XII-XIII¹¹³. În sudul României, plugului fără cormană i se mai spunea și *râmoc*, cuvânt cu origine incertă¹¹⁴.

Cu certitudine, cele mai intense discuții istorice și lingvistice se concentrează în jurul radicalului „plug”. Încă din secolul XIX lingviștii au investigat etimologia, morfologia acestui termen, însă fără ca datele obținute să fi fost acceptate unanim, chestiunea reprezentând un subiect de dezbatere și în prezent.

Plugul a jucat un rol esențial în viața economică a societăților umane de pretutindeni și de-a lungul epocilor istorice, cunoscând aspecte și tipuri structurale distincte în funcție de ariile climatice, zonele geografice, tipurile de soluri și nivelul tehnologic.

Termenul este prezent sub variate forme în majoritatea limbilor indo-europene¹¹⁵. Limbile germanice și slave folosesc termeni apropiați de forma românească de „plug” – *Pflug*, *plog*, *pluog*, *plough*, *plugă*, *plug* etc. Spre deosebire de arhaicul „aratru”, noul atelaj era prevăzut cu brăzdar simetric sau asimetric și cuțite din fier; iar cele mai evolute dintre ele erau dotate cu cormană, deosebit de eficientă pentru răsturnarea brazdelor și afânarea pământului. Originea, morfologia, precizarea etapelor evoluțiilor tehnice și funcționale, precum și stabilirea epicentrului de difuziune au preocupat intens pe specialiști¹¹⁶.

¹⁰⁹ P. Cancel, *op. cit.*, p. 28-29; Gh. Mihăilă, *op. cit.*, p. 21 și nota 4; Fr. Damé, *Încercare de terminologie populară română*, București, Stabilimentul grafic I. V. Socecă, 1898, p. 37; B. P. Hasdeu, *Etymologicum...*, II, p. 1464.

¹¹⁰ V. Neamțu, *La technique...*, p. 142.

¹¹¹ *Ibidem*; *Atlasul lingvistic român*, seria nouă, I, harta nr. 99. Conform atlasului menționat, *rarița* este nominalizat sub formele „plug de săpat cucuruz” și „plug de prășit barabule și păpușoi” în Banat, Transilvania și nordul Moldovei.

¹¹² V. Neamțu, *La technique...*, p. 142.

¹¹³ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 288. Vezi bulgărescul *ralica*.

¹¹⁴ G. Moraru-Popa, *Comentarii etnografice la arheologia plugului*, în *REF*, XII, 3, 1967, p. 147-148.

¹¹⁵ A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, *op. cit.*, p. 45-46, 349.

¹¹⁶ Enumerăm aici doar unele studii care conțin date interesante: A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, *op. cit.*; P. Leser, *Entstehung und Verbreitung des Pfluges*, Muster i. W., Verlag Standardwerk, 1931, 678 s. + 16 planșe; R. Braungart, *op. cit.*, 410 p.; V. Husa, J. Petráň, A. Šubrtová, *Homo Faber. Pracovní ve starých vyobrazeních*, Praha, 1986, 235 p.; V. Husa, *Der Mensch und seine Arbeit. Die Arbeitswelt in der bildenden Kunst des 11. bis 17. Jahrhunderts*, prima ediție, Praha, 1967; a 2-a ediție, Wiesbaden, 1971, 227 p.; G. Ostuni, *Les outils dans les Balkans du Moyen Âge à nos jours*, I, *Nomenclature et formes*, ed. A. Guillou, Paris, 1986, p. 1-380; II, *Planches*, p. 381-1080; J. Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z.*, Berlin, Akademie Verlag, 1987, 176 p. + 56 planșe; P. Reigniez, *L'outils agricole en France au Moyen Age*, Paris, Errance, 2002, 446 p.; N. Bielețchi, *Elementul slav în terminologia părților plugului*, în „Limba și literatura moldovenească”, 4, 1962, p. 38-68; N. Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române*, p. 95-117; N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, p. 307-344; G. Moraru-Popa, *Comentarii etnografice la arheologia plugului*, p. 147-148; idem, *Puncte de vedere în cercetarea etnografică a inventarului agricol arhaic românesc*, în *REF*, XIII, 3, 1968, 12 p.; idem, *Contribuții la tipologia plugului românesc*, în *REF*, XV, 1970, 2, 13 p. + 1 hartă; idem, *Plugul de lemn în România la sfârșitul secolului 19 și*

Izvoarele antice conțin informații despre utilizarea acestui instrument complex de arat de către celți, în lumea romană. Astfel, istoricul antic Plinius cel Bătrân, menționează în *Naturalis Historiae* folosirea unui atelaj pe roțile în Gallica Raetia¹¹⁷. Unealta a apărut în mediul roman, probabil în Gallia¹¹⁸ ori în mediul germanic¹¹⁹, ajungând să fie utilizată și de către populația romanizată din Dacia¹²⁰. Filologul german H. Holm Bielfeldt susține originea germanică și difuziunea plugului în întreaga lume romană în urma contactelor stabilite cu populațiile germanice¹²¹. Unii specialiști îi atribuie o origine indo-europeană, bazându-și opiniile pe analiza etnolingvistică a radicalului *dlogho*¹²². Însă cele mai substanțiale și verosimile sunt teoriile lingvistice care îi atribuie noțiunii origini celtice¹²³, latine¹²⁴, germanice¹²⁵ ori slave¹²⁶.

prima jumătate a secolului 20, în „Terra nostra”, 3, 1975, p. 132-148; Z. Mihail, *Din terminologia locuinței. Din terminologia uneltelor agricole și [unelte de săpat]*, în idem, *Etimologia în perspectivă etnolingvistică*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 57-66, 88-110; etc.

¹¹⁷ Plinius, *Naturalis Historiae*, cartea XVIII, 172, ediția C. Mayhoff, vol. III, Lipsiae, 1892, p. 48, 190. Cf. Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, Verlag Walter de Gruyter, 1963, p. 545: în textul autorului latin apare termenul eronat scris *planarati*, care pare o alterare a formulei *plohum-gum Reti*. După A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, *op. cit.*, p. 349 și J. le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, Editura Științifică, 1968, p. 272-273, consideră că unealta la care face referire Plinius cel Bătrân nu este altceva decât o formă mai evoluată a vechiului *aratrum*, căruia romanii i-au atașat două roțile pentru o mobilitate ridicată și randament sporit în sol dens. J. le Goff considera că plugul medieval s-a dezvoltat din atelajul cu două roți descris de istoricul Plinius cel Bătrân în secolul I e.n.; W. Meyer-Lübke, în dicționarul *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, C. Winter Verlag, 1911, p. 495, discută morfologia cuvântului pornind de la *plovum* = „plug”, care provine din *ploum Raeti*, forma alterată a cuvântului *plauratum*, -i, menționat în *Naturalis Historiae*. În prezent, au fost depistate moșteniri lingvistice în Lombardia, unde se folosește cuvântul *pio*, pentru a desemna instrumentul de arat; în Reggina, *pyod*; în Bologna, *pyo*; în Modena, *pyoda*; în Istria, *pyuveina*; în zona orașului Trieste, *pluine*, *piovana*; în Tyrol, *pluf*; iar pe arii extinse din Germania se folosește *pflug* etc. (vezi Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română...*, p. 129-130).

¹¹⁸ R. Braungart, *op. cit.*, p. 251-254; Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 545; J. le Goff, *op. cit.*, p. 273.

¹¹⁹ D. Zelenin, *Russische-ostslawische Volkskunde*, Berlin/Leipzig, Walter de Gruyter Verlag, 1927, p. 11; A. G. Preobraženski, *Этимологический словарь русского языка (Etymological Dictionary of the Russian language)*, Moskva, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958, p. 797-799.

¹²⁰ I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *Le dépôt d'outils romains de Mărculeni*, în „Dacia”, N.S., 16, 1970, p. 208, 231; idem, *Unelte agricole în depozitul roman de la Mărculeni (jud. Mureș)*, în „Terra nostra”, 2, 1971, p. 76-77, 80, 87-88; fig. 1/1-2, fig. 6/1-3 (cu amendamentul că autorii consideră cele trei brăzdare ca fiind hârlețe) și notele 3, 4, 5, 6, 7, 22, 23 și 25; P. S. Aurelian, *Economia rurală la români*, p. 18; Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română...*, p. 129 și nota 1; D. Zelenin, *op. cit.*, p. 11.

¹²¹ H. Holm Bielfeldt, *Die Slawischen Wörter in der deutschen Sprache*, în vol. W. Göber, Fr. Herneck (Hrsg.), *Forschen und Wirken Festschrift zur 150. Jahrfeier der Humboldt Universität zur Berlin, 1810-1960*, III, Berlin, 1960, p. 276.

¹²² A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, *op. cit.*, p. 348-349; A. G. Preobraženski, *op. cit.*, p. 798. Lingvistul rus reia discuțiile avansate de Van Wajk, conform cărora cuvântul „plug” provine din termenul indo-european *dlogho*.

¹²³ R. Braungart, *op. cit.*, p. 251-254.

¹²⁴ Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 545. Filologul german pornește de la analiza radicalului *plohum*, -*gum*, în antiteză cu grecescul *πλοχρον* și latinescul *plastrum* = „car de transport”; cei doi termeni desemnează „coșul carului” (loitra, draghina, panerul carului etc.). Conform lui P. Cancel, în Evul Mediu acest tip de atelaj era cunoscut sub denumirea de *pluginum* (vezi P. Cancel, *op. cit.*, p. 23).

¹²⁵ D. Zelenin, *op. cit.*, p. 11; A. G. Preobraženski, *op. cit.*, p. 798; *Der grosse Duden, Etymologie*, VI, s. v; Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 545-546. În lucrarea sa, Fr. Kluge dezbate și derivațiile radicalului *Pflugh* și în alte limbi precum: macedoneană – *pfluoc*, -*ges*; paleo-franceză – *plōg*; suedeză, norvegiană – *plōg*, *plōh*; engleză – *plough*; română – *plug*; aromână – *palișnic*; paleo-slavă – *плогъ*; rusă – *plugū*; bulgară – *плогъ*; sârbă și croată – *plūg*; ucraineană – *плог*; poloneză – *plug*; cehă – *pluh*.

¹²⁶ L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, II, *La civilisation*, Paris, Champion, 1926, p. 190-191; V. I. Dovženok, *Despre nivelul de dezvoltare a agriculturii în Rusia kieveană*, în „Probleme de istorie”, 1, 1961, p. 170-171; N. A. Demčenko, *op. cit.*, p. 46 și urm.; V. Machek, *Quelques mots slavo-germaniques*, în „Slavia”, XX, 1951, 2-3, p. 206-212; *ibidem*, 21, 1953, p. 252 și urm. Specialiștii pomesc în analizele lor de la

Comentarii interesante referitor la proveniența instrumentului de arat și a termenului care îl desemnează le aparțin cercetătorilor români¹²⁷. Spre exemplu, N. Iorga reia principalele teorii privind originea cuvântului românesc „plug”, însă nu exclude o posibilă sorginte iliră¹²⁸.

V. Neamțu considera că slavii nu cunoșteau la acea dată (secolele VI-VII) instrumentul de arat complex (prevăzut cu brăzdar simetric ori asimetric și cormană). Cel mai probabil, comunitățile arhaice din spațiul intra- și extracarpatic românesc au preluat plugul de la populațiile germanice (pe filieră romană ori, direct, de la grupurile de gepizi sau vizigoți, care au locuit în acest spațiu), cu atât mai mult cu cât, în aceste teritorii n-au fost descoperite brăzdare specifice atelajelor slavilor (cu excepția *raliței*, provenită din sudul Dunării, de la sârbi sau bulgari).

Cu reținerile inerente, admitem ideea regretatului V. Neamțu, care considera că plugul a apărut în lumea germană și că a fost preluat mai târziu de slavi, doar după separarea grupurilor lor etnice, în urma contactelor cu populațiile germanice. Acesta a fost folosit în paralel cu tradiționalul *sokha* (*ralo*, *šaban*, *lemeš* sau *palešnik*), vechiul instrument slav de arat, care treptat a fost substituit¹²⁹. Se pare că răspândirea lui la comunitățile slave nu s-a produs uniform și în același interval temporal¹³⁰. Populațiile slave au pătruns în zonele locuite de comunitățile sedentare ale Europei Centrale și de sud-est, care utilizau instrumentul de arat complex în acel interval de timp. Așa cum a susținut V. Neamțu, și noi considerăm că plugul a început să fie utilizat și de comunitățile slave de agricultori doar după disocierea lor pe zone geografice distincte și în urma contactelor culturale cu popoarele germanice, nu mai devreme de secolele XIII-XIV, când este atestat în centrul și estul Europei. Apariția acestuia poate fi pusă pe seama următorilor factori: creșterea demografică și, implicit, a suprafețelor agricole, inovații tehnologice, progresul în metalurgie și prelucrarea metalelor, apariția centrelor urbane și dezvoltarea zonei rurale adiacente acestora, intensificarea schimburilor comerciale și formarea piețelor consacrate, unde se tranzacționa un volum apreciabil de mărfuri și produse etc.

Concluzii

Cu siguranță, limba nu are un caracter monolitic, ci reprezintă o entitate aflată într-o permanentă redimensionare și prefacere a lexicului, morfologiei, etimologiei, semasiologiei, a sensurilor termenilor care o compun. Este vorba despre un proces istoric amplu, desfășurat pe parcursul a mai multe secole. Fiecare nivel atins reprezintă o etapă de noi prefaceri și îmbunătățiri. În mentalitatea colectivă a fiecărui popor, limba reprezintă factorul determinant în cadrul procesului complex de constituire etnică și culturală.

---

formele diverse care derivă din verbul paleo-slav *pluhati*. V. Machek consideră că expresia arhaică *плогъ* a fost preluată în germana veche sub formă de *ploga*.

¹²⁷ P. Cancel, *op. cit.*, p. 23-24; Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română...*, p. 129-130; S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 278; Gh. Mihăilă, *op. cit.*, p. 18; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 290. Cei mai mulți dintre cercetători consideră că în urma schimburilor inter-culturale dintre populația autohtonă și comunitățile slave arhaice, primii au adoptat o serie de termeni (printre care și cel de „plug”) pentru a desemna anumite unelte ori părți ale instrumentelor agricole.

¹²⁸ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur romanité orientale*, II, Bucarest, Université de Bucarest, 1937, p. 251-253 cu notele de la subsol (istoricul român susține teza originii slave pentru „plug”).

¹²⁹ V. Neamțu, *La technique...*, 143.

¹³⁰ *Ibidem*: datele investigațiilor arheologice infirmă utilizarea acestuia înainte de secolul VI.

Studiul terminologiei agricole și pastorale românești ne relevă date substanțiale referitoare la vechimea limbii române, a ocupațiilor tradiționale, neîntrerupte de eventuali factori perturbatori (invazii, războaie, molime, boli, epidemii, dezastre naturale și preschimbări climatice grave etc.). Supraviețuirea unui important număr de cuvinte din latina populară și constituirea pe temeiul acestora a unui lexic de bază agricol românesc reprezintă argumente solide în favoarea continuității practicării activităților agricole și pastorale, precum și a traiului cotidian în structuri rurale, fondate pe vechi așezări din perioada anterioară. Astfel, casa cu anexele, curtea, grădina, arătura, uneltele și animalele domestice devin coordonate esențiale ale sedentarismului și ale permanenței într-un cadru idilic arhaic.

Din conviețuirea cu celelalte populații, cum ar fi slavii și germanii, românii au preluat o serie de termeni care au funcționat în paralel cu lexicul aflat deja în uz, astfel încât, pentru anumite elemente specifice vieții rurale și agricole românești avem unul, doi ori chiar mai mulți termeni. Cu timpul, o noțiune le substituie pe celelalte, fiind explicate prin prisma progresului tehnic, a diversificării utilajului, a practicilor agricole și a universului casnic, agrar și pastoral românesc. În urma contactelor inter-culturale și a conviețuirii efective cu populațiile slave s-a declanșat și amplul proces de influențare reciprocă la nivelul limbajului, a modului de viață ordinar, a tehnicilor de producție economică, la nivelul politic și cultural, începând chiar cu veacurile VII-XII. Chiar dacă la început (secolele X-XIII) contactele comerciale au fost inconsistente, comunitățile vechi românești au stabilit contacte culturale și economice cu etniile slave sud-dunărene, aceste legături determinând și contaminări la nivelul lexicului propriu fiecărui popor în parte. De la bulgari și sârbi se pare că am preluat în secolele XI-XIII o serie de unelte, tehnici de producție cerealiară, precum și vocabularul aferent acestora.

Spre deosebire de realitățile din centrul și vestul Europei, unde elementele moderne au distrus și substituit cutumele, organizațiile sătești și modul de viață arhaic, deținem avantajul conservării lor în structurile rurale actuale, unele dintre ele fiind „blocate” într-un imobilism intransigent. Astfel, înțelegerea funcționalității uneltelor și atribuirea corectă a termenilor respectivi s-au realizat mai mult empiric, multe dintre acestea constituind încă inventarul agricol, pastoral și casnic țărănesc. Etnografii și lingviștii secolului trecut au surprins o lume încremenită de cel puțin două veacuri, ducându-și existența autarhic între limite geografice distincte¹³¹. Cu certitudine, instrumentarul specific folosit, noțiunile ce desemnează fiecare unealtă ori parte a ei, precum și îndeletnicirile agricole și pastorale sunt o moștenire a Evului Mediu. Modul de viață ordinar cu obiceiurile și practicile cutumiare, limba, vestimentația și credințele populare-religioase, bunăoară și arhitectura țărănească din aceste zone ne transmit realitățile istorice ale Evului Mediu târziu.

Într-un context universal, unde procesele istorice nu se derulează izolat, ci în congruență cu factorii externi și realitățile învecinate, credem că morfologia limbii

¹³¹ Vezi comunitățile rurale închise, reduse ca număr de locuitori, din zonele muntoase ale Vrancei și Apusenilor, semnalate și investigate de T. Pamfile, V. Butură, N. Dunăre și alți etnografi (T. Pamfile, *Agricultura la români. Studiu etnografic, cu un adaos despre măsurătoarea pământului și glosar*, București, Librăria Socec & Comp. și C. Sfetea, 1915; idem, *Industria casnică la români, studiu etnografic*, București, Librăria Socec & Comp. și C. Sfetea, 1927; V. Butură, *Adăposturile temporare în sud-estul Munților Apuseni*, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1957-1958”, Cluj-Napoca, 1958, p. 95-134; idem, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978; idem, *Străvechi mărturii de civilizație românească: Transilvania – studiu introductiv*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989; N. Dunăre, *Agricultura*, în *Țara Bârsei*, vol. I, ed. N. Dunăre, București, Editura Academiei RSR, 1972, p. 107-156; idem, *Forme de viață pastorală*, în *Țara Bârsei*, vol. I, 1972, p. 157-242; etc.).

românești sub influența elementelor lexicale străine nu reprezintă un fenomen izolat ori neobișnuit, ci unul firesc, dependent de evenimentele istorice petrecute în centrul și estul Europei, precum și în zona vest-asiatică. Astfel, considerăm adecvată interpretarea fenomenelor etnice și lingvistice complexe într-un cadru amplu (păstrând însă aceleași coordonate culturale și spațiale), pornind de la fundamentele lexicale traco-dacic și latin, peste care s-au suprapus elementele lingvistice străine.

ARCHAEOLOGICAL APPROACH OF THE MEDIEVAL RURAL SPACE
IN ROMANIA
(Summary)

Keywords: archaeolinguistic research, written sources, archaeology, Latin and Slavic language, rural medieval space, medieval agriculture, farming.

Studying agriculture in all its manifestations, over historical lapses, requires a different approach and a methodology, based primarily on an interdisciplinary research and invoked by the complexity of the theme, which has its origin, mainly, in the lacunar and ambiguous character of the historical sources.

The debates and conclusions from the linguistics, historical and ethnographical fields totalize dozens of books and studies. Closely connected to the achievements made so far, this legacy does not allow the use of the same data for extraordinary results, but only to determine an unbiased evaluation of the historiographical outcomes related to the genesis of rural space and medieval agricultural terminology.

However, our initiative proves to be a sustainable functioning apparatus, combining historical, archaeological, philological, linguistic, and ethnographical data and theories on agricultural terminology development, used in the Romanian lands. The significance of concepts disseminated and appropriated in Romanian historiography constitutes significant data to improve current research.

From the very beginning we emphasize our support for the ideas and arguments made so far by the majority of the Romanian specialists. However, we propose a methodology based on a comparative approach and the development of a thematic topic combining historical, archaeological, linguistic and ethnographical discoveries.

If until now, researchers focused more on surveying the phonetic and semantic features, an important aspect is to discover the morphological and chronological evolution under the impact of external factors (linguistic influences of foreign idioms under the action of the ethno-demographical, social-economic, political and cultural transmigration). Phonetic and semantic surveys offer a special prominence to relative dating of the foreign words, borrowed from different languages used by populations that have culturally interacted with local communities over centuries. Regarding the agrarian and pastoral terminology research, Romanian and foreign linguists argued for a Latin origin of terms related to agriculture; in the same time, they accepted the enrichment with words coming mainly from the Slavonic languages, but also from German, Greek, Turkish, Hungarian etc.

Investigations have revealed a mixture of Latin and Slavic terms. It is challenging to stipulate which of them occurred as an outcome of technical improvements, but it can certainly be argued that a large part of these terms were borrowed from the newcomers lexicon to describe unknown historical and economic realities. Nevertheless, the new concepts gained deep roots in the Romanian agricultural and pastoral language only after a long period (at least three centuries) of coexistence with Slavic communities in the Carpathian-Danubian space.

Systematic villages and houses, yards, tilled soil, fields with crops, garden tools, and domestic animals stand as indicators of sedentary and agrarian life continuity into a rural structure, throughout the centuries. Living together with other populations (such as the Slavs), the

Romanians took over alien terms that were simultaneously used in the current vocabulary. Thus, for distinct features and matters of Romanian agrarian life have survived one, two, or even more terms. Gradually, one word substituted the others, strongly tied with the technical progress and readjustment of the tools, agricultural techniques and pastoral practices.

Likely, in 6th-9th centuries, under the impact of Slavic migration towards Western and Southern Europe, their culture influenced autochthonous way of life and vocabulary. Within the historical context, framed by economic, political and strategic interests of the “Great Powers” (the Byzantine Empire, Hungary, Poland, Golden Horde, Ottoman Empire, Habsburg, Russia), the Romanian language has got linguistic influences from Slavic, German, Turkish, Bulgarian, Serbian and Croatian, Greek, Hungarian, Russian, etc.

Political dichotomy was not linked up or followed by ethnic and linguistic disjuncture because the Romanians have continued to exist on both sides of the Carpathian Mountains and beyond conventional boundaries, being unified by language, traditions, culture and confessional affiliation. In these circumstances, the culture and language features of Romanians transcended over the centuries.

As we shall notice in this paper, language is not a given unit as an unabridged assembly as it had been back in its early stages of existence, but embodies an entity in a continuous regeneration and enrichment, always improving its vocabulary, morphology, etymology and the structural semantics of the terms. This language rises therefore to a broader historical process, spread out during several centuries. Each accomplished level represents, in its turn, the starting point for new changes and improvements.